

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНА

У статті проаналізовано основні підходи до визначення терміна, зокрема номінативно-семасіологічний, системно-структурний (чи структурно-семантичний), функціональний та когнітивний, та його вивчення у лінгвістичних студіях. Розглядаються характеристики та вимоги до терміна. Вказуються основні відмінності терміна від слова. Запропоновано узагальнене визначення терміна.

Питання дефініції терміна є полемічним уже не один десяток років. Учені не можуть дійти спільної думки у цьому питанні не тільки тому, що існує декілька підходів до визначення терміна, які застосовуються при його аналізі, а й через бажання вчених розширити межі функціонування та властивості терміна. Крім того, поняття "термін" використовується у різних науках. Так, у філософському словнику подається таке визначення терміна: слово чи словосполучення, що позначає спеціальне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя. У логіці термін – це необхідний компонент судження чи силогізму [1: 690]. Представник професійних знань вважає термінами слова, що використовуються у його діяльності, не беручи до уваги наявність підстав для термінування тих чи інших понять.

Сьогодні вчені-мовознавці загалом виділяють чотири різних напрями у вивченні терміна. Відповідно до першого, **номінативно-семасіологічного**, напряму термін розглядається у межах загальнолітературної мови як слово, яке має всі властивості слова як лексичної одиниці, тобто такої одиниці, яка не має певних специфічних властивостей ні у формі, ні у змісті. Другий підхід – **системно-структурний (чи структурно-семантичний)**, що спирається на системні явища. Згідно третього, **функціонального**, підходу термін характеризують з точки зору його функціонування і функцій. Ю. В. Віт об'єднує при цьому другий та третій підходи в один [2: 262]. Відповідно до **когнітивного** підходу термін вивчається як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації мозком людини. Ґрунтовніший розгляд вищеназваних підходів дасть нам відповідь на питання, який з цих напрямів є найбільш актуальним на сьогодні та найточніше виражає поняття "термін".

З позиції ономасіології і семасіології термін розглядається як мовна одиниця, що зовсім не відрізняється від звичайного слова, і реальна, об'єктивна відмінність між цими двома типами слів існує як відмінність позамовна. Якщо слово загальнопоширеної, неспецифічної лексики співвідноситься із загальновідомим об'єктом, то слово термінологічної лексики співвідноситься з об'єктом специфічним, відомим тільки обмеженому колу осіб-спеціалістів [3: 257]. Поширеними є також твердження, що "все, що стосується слова взагалі, є обов'язковим і для терміна, якщо термін слово. Нехай термін не "просто слово", нехай це "незвичайне слово", нехай він розумний (а слова можуть бути і безглузді), нехай його можна "раціоналізувати", і навіть – *horribile dictum* – "придумати", але все ж термін – це, передусім, і обов'язково – слово, а тим самим термін повинен бути нормальним членом лексичної системи мови, а якщо не нормальним, то не всупереч цій системі, а в складі цієї системи" [4: 334]; а також, що "... терміни – це слова, і ніщо мовне їм не чуже" [5: 162].

Для терміна з точки зору **системності мови** характерні всі ті ж властивості, що і для слова загальноповсякденної лексики, наприклад, для іменника-слова та іменника-терміна властиві однакові морфологічні характеристики, такі як категорія роду, числа, відмінка. Спільні властивості мають між собою терміни і нетерміни, що належать до однієї частини мови: "термінологія як сукупність слів – це "слуга двох господарів": системи лексики і системи наукових понять [4: 334]. Це ж саме можна сказати і про термін, адже до нього висуваються не тільки вимоги як до одиниці системи мови, а й як до одиниці системи наукових понять, а це означає, що терміном не може бути і не є будь-яке слово. Традиційно до основних вимог до терміна належать: однозначність у межах однієї терміносистеми; відсутність синонімів; точність; системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами терміносистеми; правильне орієнтування на об'єкт у системі; зручність утворення похідних; відповідність словотворчим закономірностям мови; лаконічність; відсутність вираженої емоційної експресивності [3: 253].

Звичайно, з часом ці вимоги змінювалися, зростали чи заперечувались і висувалась сукупність нових вимог. У площині цих вимог термін повинен бути:

- однозначним у межах однієї терміносфери;
- багатозначним, полісемним тільки на рівні кількох субмов;
- коротким, хоча ця вимога не рідко суперечить вимозі точності, тобто повноти терміна;
- відносно незалежним від контексту [6: 10];
- конвенційним та інформативним;

- визначеним та усталеним у вживанні [7: 231];
- благозвучним (евфонія іноді є вирішальною при термінотворенні) [8: 324];
- непохідним із діалектизмів, жаргонізмів чи варваризмів [6: 10].

Спеціальна лексика характеризується не тільки певною сукупністю вимог, а й такими особливостями, що їх доповнюють:

- вторинним використанням лексичних одиниць, що розвиваються на основі їх першопочаткового загального використання;
- спеціальним використанням штучних позначень;
- обмеженістю сфери використання;
- неможливістю прямого перекладу на інші мови;
- неможливістю довільних заміन окремих елементів без погодження з традицією галузі;
- своєрідним відношенням до таких загальномовних явищ, як полісемія, антонімія [9: 42].

Отже, термін має всі ті ж властивості слова як лексичної одиниці, але оскільки до нього висувається така велика кількість вимог, то він повинен мати певні специфічні ознаки, які не мають слова загальноновживаної лексики.

При визначенні терміна ми спираємося на низку тверджень, яка відображає мовні, позамовні, закономірні та специфічні особливості терміна. "Термін – це слово або словосполучення (наукове, технічне і т. п.) системи мови, яке створюється (приймається, запозичується) для точного вираження спеціальних понять і позначень спеціальних предметів [10: 56]. "Термін – слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає і формує професійне поняття, застосовується в процесі засвоєння наукових та професійних об'єктів і кореляції між ними" [11: 9]. Термін та визначені вимоги до нього асоціюються з системністю мови: "термін – це слово або словниковий комплекс, які співвідносяться з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), які вступають у системні відносини з іншими словами, утворюють разом з ними замкнуту систему, яка вирізняється високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю" [12: 21]. Термін – це співвіднесене з відповідним поняттям слово (словосполучення) у системі мови, яке вступає в системні відносини з іншими словами, що відповідають поняттям цієї галузі, і утворює разом з ними термінологічну систему [13]. У межах **системно-структурного чи структурно-семантичного підходу** ми визначаємо термін як слово чи словосполучення, що має спеціальне значення та обов'язково виступає одиницею терміносистем, де вступає в системні зв'язки з іншими лексичними одиницями.

Функціональний підхід до визначення терміна підкреслює, що термін – це поняття функціональне, оскільки терміни – це, передусім, слова, але слова в особливій функції. Особлива функція – це найменування, причому в цій особливій функції виступають як звичайні, загальноновживані слова, так і науково-теоретичні терміни. Відмінність між ними полягає в тому, що загальноновживані слова – це назви речей, у той час як науково-теоретичний термін – обов'язково назва поняття [14: 56].

Проте ми вважаємо, що не можна обмежити термін тільки функцією найменування, оскільки термін: 1) визначає, 2) називає, 3) виражає і 4) означає спеціальне поняття [3: 251]. При цьому виділяються чотири позиції до визначення терміна, які базуються на функціях, що виконує термін:

- термін – це слово з дефінітивною функцією, тобто слово, що визначає поняття;
- термін – це слово з функцією найменування поняття;
- термін – це слово, що виражає специфічне поняття;
- термін – це слово, що означає спеціальне поняття.

Термін розглядається як **когнітивно-інформаційна структура** (когнітивний підхід), в якій акумулюється виражене в конкретній мовній формі професійно-наукове знання, накопичене людством за увесь період його існування [15: 25]. Ми погоджуємось з цим, оскільки термінологія є одним із засобів фіксації, зберігання, оновлення та передачі інформації. Можна із впевненістю констатувати, що термін не тільки називає, означає, виражає, а й фіксує, акумулює та передає накопичені знання, які ним позначаються, і виникає як результат взаємодії когніції і комунікації у професійній діяльності [16: 44].

Отже, ми вважаємо, що жодне визначення не виражає повністю поняття терміна. Систематизувавши і підсумувавши всі проаналізовані визначення, можна запропонувати таке узагальнене, яке будемо вважати робочим у подальшій роботі: термін – це спеціальне слово чи словосполучення, що створюється (запозичується, піддається змінам) як результат взаємодії когніції і комунікації, вживається відповідно до потреб та законів мови, слугує засобом для фіксації, закріплення, збереження, використання нової інформації як у професійній діяльності, так і в у повсякденному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософський словник / [за редакцією В. І. Шинкарука]. – 2 вид. перероблене і доповнене. – К. : Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Вит Ю. В. Терминология и ее место в языке / Ю. В. Вит // IV Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови, пам'яті професора В. Л. Скалкіна (27–28 січня 2005) : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 258–263.

3. Кузькин Н. П. К вопросу о сущности термина / Н. П. Кузькин // История отечественного терминоведения : в 3 т. Направления и методы терминологических исследований : очерк и хрестоматия / В. А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 1995. – Т. 2. – 334 с.
4. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // История отечественного терминоведения. Классики терминоведения : очерки и хрестоматия / В. А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 1994. – 408 с.
5. Татаринов В. А. Теория терминоведения : в 3 т. / В. А. Татаринов // Теория термина : История и современное состояние. – М. : Московский Лицей, 1996. – Т. 1. – 311 с.
6. Д'яков А. С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвальні аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – Київ : Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 216 с.
7. Булаховский Л. А. Введение в языковедение / Л. А. Булаховский // История отечественного терминоведения : в 3 т. Направления и методы терминологических исследований : очерк и хрестоматия / В. А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 1995. – Т. 2. – 334 с.
8. Скворцов Л. И. Терминология и культура речи / Л. И. Скворцов // История отечественного терминоведения : в 3 т. Направления и методы терминологических исследований : очерк и хрестоматия / В. А. Тараненко. – М. : Московский Лицей, 1995. – Т. 2. – 334 с.
9. Суперанська А. В. Общая терминология : терминологическая деятельность / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
10. Галкина Е. Н. Терминология Европейского Союза и проблемы ее перевода на русский язык : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Екатерина Николаевна Галкина. – М., 1998. – 318 с.
11. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах : генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. М. Гумовська. – Львів, 2000. – 24 с.
12. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Издательское объединение "Вища школа", 1976. – 127 с.
13. Грицьків А. В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англійських фінансових термінів) [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Андрій Васильович Грицьків. – Л., 2004. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-gu.net/inode/4468.html>.
14. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИИФЛИ : сб. статей по языковедению. – М., 1939. – Т. V. – 420 с.
15. Володина М. В. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. В. Володина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 128 с.
16. Зяблова О. А. Экономическая лексика современного экономического языка : становление и особенности функционирования / О. А. Зяблова // Дипломат. акад. МИД России. – М. : Дипломат. академия МИД России, 2004. – 166 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Соловій В. З. Основные подходы к определению термина.

В статье анализируются основные подходы к определению термина, в частности номинативно-семасиологический, системно-структурный (структурно-семантический), функциональный и когнитивный, и его изучение в лингвистических студиях. Рассматриваются характеристики и требования к термину. Указываются основные отличия термина от слова. Предложено обобщенное определение термина.

Solovii V. Z. The Main Approaches to the Term Study.

The article analyzes the main approaches to the term definition, such as nominal-semasiological, system-structural (or structural-semantic), functional and cognitive ones, its study in linguistic studios, examines the characteristics and requirements to the term, gives the main distinctions between a term and a word and offers the generalized term definition.